

УДК 81'22(811.161.2+811.111):81'37

СЕМАНТИКА ТИПІВ ЗВ'ЯЗКІВ АКсіОНОМЕНІВ У МЕЖАХ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ НЕСПОРІДНЕНИХ МОВ

Сорока Т. В.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті досліджуються типи зв'язків між українськими та англійськими аксіономенами, що ґрунтуються на ідентичності, близькості й контрастивності змісту сем. Особлива увага приділена трьом видам зв'язків («входження», «сходження», «розходження») з конкретизацією їхніх різновидів.

Ключові слова: матриця, аксіономен, сема, семантичний зв'язок.

Сорока Т. В. Семантика типів зв'язків аксіономенів в межах системи цінностей неродственных языков. В статье анализируются типы связей между украинскими и английскими аксиономенами, основанные на идентичности, близости и контрастивности содержания сем. Особое внимание уделяется трем видам связи («вхождение», «схождение», «расхождение») с конкретизацией их разновидностей.

Ключевые слова: матрица, аксиономен, сема, семантическая связь.

Soroka T. V. Semantics of axionomen relations within the value system of unrelated languages. The purpose of the article is to highlight system-defined semantic relations between Modern Ukrainian and English axionomens of different degrees of polysemy within matrices. The usage of three basic types of semantic connections ("entry", "convergence", "divergence") has been justified.

Key words: matrix, axionomen, seme, semantic relation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Враховуючи системний характер мови, сучасна семасіологія на перший план висуває дослідження великих груп слів, пов'язаних між собою в межах не лише лексико-семантичного поля як особливого угруповання слів, а й матриці як фрагмента лексичної системи і моделі семантичних зв'язків аксіономенів¹ української та англійської мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці статей, присвячених аналізу мовної об'єктивності аксіологічних категорій духовної культури українського та англійського народів, яка репрезентована філософсько-світоглядними, науковими, громадсько-політичними, соціальними, моральними, релігійними, правовими та естетичними цінностями [2; 3; 4], викладені результати авторського наукового дослідження співвідношень за спільними семантичними ознаками груп аксіономенів окремо як з найвищим і середнім ступенем полісемії, так і моносемантив на матеріалі двох мов із застосуванням матричного методу. Однак і досі не розв'язаним залишається питання щодо типів зв'язків між аксіономенами різних ступенів полісемії, які кваліфікуються як ціннісно-обумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру [5; 6]. Цим зумовлюється **актуальність** статті.

Мета дослідження полягає в розкритті системних семантичних зв'язків між україномовними та

англомовними аксіономенами, заснованих на спільності, близькості або протилежності змісту їхніх сем в межах матриць неспоріднених мов. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) встановити семантичну структуру слів на позначення цінностей в двох мовах; 2) комплексно проаналізувати співвідношення досліджуваної лексики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи семантику слів на позначення цінностей через розкриття їхніх системних зв'язків, виділяємо такі типи відношень: «входження», «сходження» і «розходження» [1], які, в свою чергу, діляться на підвиди.

«Входження» – це тип зв'язку, що базується на спільності сем. Назвемо його підвиди:

– *Гіперо-гіпонімічний* (родо-видовий) зв'язок, який передбачає, що обидві одиниці мають однакові семи, однак видова одиниця включає також одну або декілька конкретних сем. Наприклад, аксіономени *довершеність* і *майстерність* характеризують повноту позитивних людських якостей (спільні семи «висока якість, довершеність», «ступінь досконалості»), однак видова мовна одиниця *майстерність* різниться семою «умілість, вправність», що розкриває добрі навички до чогось. Іменники *life* і *vitality* пов'язані через сему «animation» (жвавість; життя, життєдіяльність), тоді як видова лексема *vitality* диференціюється семою «ability, capacity» (здібності, здатність (до чого-небудь, на що-небудь);

– *Перетин* передбачає, що лексичні одиниці на позначення цінностей мають спільні та відмінні семи. Так, відповідно до багатофункціональних еквівалентних сем «вигук» і «exclamation» українські (*Бог, віра, доля, здоров'я, людина, слава, щастя*) й англійські (*soul, faith, beauty, God, peace, goodness, health*) аксіономени, вживаючись у складі фраз,

¹ Аксіономен (від грецької ἀξία – «цінність» і латинського помен – «ім'я, назва») є робочим терміном, впровадженням у науковий обіг автором статті для позначення найменування цінності.

семантизуються як вольові або почуттєві вияви. Лексичні одиниці *spirit, love, style, soul, space, memory, morality, glory, patience, vitality* пов'язані через сему "another word for", виступаючи словами-замінниками. Наскрізна ідея декларування добра як позитивного фактора життєдіяльності людей проходить крізь перетин лексичних значень аксіономенів двох мов за відповідними семами: *честь, слава* («добре ім'я»); *благо, благодать, благополуччя, блаженство, добро, користь, щастя* («добро, щастя»); *mercy, good, charity, benevolence, goodness, humanism, generosity* ("kindness" – доброта).

Гіперо-гіпонімічний зв'язок спостерігаємо між аксіономенами *гуманізм і людяність*, які мають спільну сему «людинолюбство», однак лексема *гуманізм* реалізується через три додаткові семи «в науці», «ставлення», «загальновизнане значення», а лексема *людяність* – через сему «абстрактний іменник до ...». Естетичні аксіономени *врода, краса, грація* пов'язані через сему «ознака гарного, прекрасного», але при цьому мають і відмінні семи «гарні краєвиди» (*врода*), «оздоба, прикраса» (*краса*), «витонченість» (*грація*).

– *Синонімічний зв'язок* передбачає перетин та гіперо-гіпонімічний зв'язок між одиницями, які належать до спільного чи сусідніх ієрархічних рівнів. Наприклад, іменники *добročесність, чесність і порядність* мають однакові семи «властивість / якість за значенням», «втілення чесності, порядності», однак значення лексеми *добročесність* розкривається за рахунок семи «позитивна риса, якість», «невинність, цнотливість», а *чесність* – семи «ставлення». Слова знання і компетентність об'єднані синонімічним зв'язком через спільну сему «поінформованість, обізнаність»; крім того, іменник знання тлумачиться як «рівень пізнання», «достовірні відомості», а семантика слова *компетентність* розкривається через сему «властивість / якість за значенням «компетентний»». Семою «aid» (допомога; підтримка) перетинається пара синонімів *benevolence* і *charity*, в якій гіперонім *benevolence* додатково тлумачиться як податок («tax»), а гіпонім *charity* – як безстороння любов («impartial love»).

– *Градуальний зв'язок* об'єднує синонімічні одиниці, що позначають різні ступені або рівні позначеного поняття і відрізняються семами типу «дуже», «незначне», «максимально». Наприклад, іменники *щастя і блаженство* характеризують певні рівні цих станів (спільна сема «добро, щастя»), однак *блаженство* різниться семами «велика насолода», «раювання», розкриваючи вищий ступінь семантики задоволення. Аксіономени *blessing* (блаженство, щастя) і *felicity* (блаженство) однаково маніфестують відчуття глибокого вдоволення, викликаного Божою милістю (*blessing: «favour bestowed by God»*) або перебуванням у стані великого щастя (*felicity: «great happiness»*).

– *Партитивний зв'язок* передбачає, що досліджувані аксіономени позначають відповідні цінності в цілому і їх частини через зв'язок між семами в лексичних значеннях, а також здатність в словникових дефініціях виступати взаємними визначниками.

Наприклад, перша сема десятизначного аксіономена *свобода* («відсутність політичного й економічного гноблення, утиску та обмежень; воля») підтверджує той факт, що слово *свобода* є частиною шістнадцятизначного аксіономена *воля*, який, в свою чергу, тлумачиться через сему «свобода, незалежність». Партитивність між англійськими аксіономенами *luck* (удача) і *fortune* (щастя; удача) визначається спільною семою «good fortune» (щастя, удача, везіння) (Пор.: *fortune: luck, especially good luck; luck: something fortunate that happens to somebody*), але в кожному окремому випадку має місце додаткове непряме значення, як-от: майно, статок (*fortune: «property»*) та факт, подія (*luck: «fact (of), event»*).

Під «сходженням» маємо на увазі зв'язок, заснований на близькості змісту сем. *Сходження* включає такі різновиди.

– *Фазовий зв'язок* виявляється через семи, які вказують на початкову та кінцеву фази. Так, семою «прагнення до мети», що вказує на початкову фазу, об'єднані лексичні значення аксіономенів *воля, мрія, цілеспрямованість*, а семою «intention, purpose» (намір, мета, прагнення) – аксіономенів *spirit, mind, dream, will*.

Сутність кінцевої фази розкривається семою «добрі вчинки, наслідки, результати», яка є спільною для полісемантів *добро, користь, справедливість, удача, успіх*, або семами «дозвіл, зняття заборони», «творча знахідка, досягнення», характеризуючи в першому випадку аксіономени *воля, добро, право, свобода*, а в другому – *удача, успіх, щастя*. Англійською семою «source (of)», що уособлює джерело, основу; початок, першопричину, об'єднані аксіономени *pride, authority, comfort, care, hope, felicity*.

– *Тяжіння* проявляється через семи, які вказують на наступну дію. Наприклад, лексичні значення іменників *життя, історія, прогрес* об'єднуються через сему «розвиток», що експлікує процес, унаслідок якого відбувається перехід від одного якісного стану до іншого, вищого, а заданий курс, напрямок (сема «course») сприяє розвиткові життя (*life*), прогресу (*progress*), кар'єрі (*career*).

– *Ремінісцентний зв'язок* виявляється через семи, які вказують на стан, дію, що передували теперішньому. Такі семи мають семантичні ознаки «після чогось», «внаслідок чогось», через (щось)». Наприклад, лексичні значення іменників *доля і удача* поєднуються ремінісцентним зв'язком через сему «перебіг подій, збіг обставин», експлікуючи їх як такі, що ніби не залежать від бажання, волі людини. Сема «угода, договір» констатує заздалегідь встановлені взаємні зобов'язання сторін і об'єднує ремінісцентним зв'язком лексичні значення аксіономенів *злагода, мир, право*. Англійська сема «training» пояснює сутність навчально-виховного засобу як передумови, що закладає підвалини культури (*culture*), дисципліни (*discipline*) і освіти (*education*).

Високі, благородні почуття людини можуть слугувати підґрунтям для формування соціальних, моральних і релігійних цінностей. Так, сема «почуття задоволення» є спільною для аксіономенів *блаженство, гордість, добро, щастя* і ана-

логічна за змістом семі "pleasure" – для слів *love, honour, pride, happiness*; сема «почуття поваги» об'єднує аксіономени *благоговіння, любов, повага, честь*, а сема «почуття прихильності, доброзичливості» – аксіономени *благоговіння, доброта, любов, співчуття, симпатія, уважність*, так само як сема прихильності, відданості ("affection, attachment") – лексичні одиниці *love, spirituality, aestheticism, devotion, religiosity*.

– *Темпоральний зв'язок* проявляється через семи, що вказують на часову віднесеність. Так, іменники *життя, час* об'єднані темпоральним зв'язком через сему «період часу, вік, літа». Англійськими відповідниками зазначених українських аксіономенів виступають іменники *life, time*, які, в свою чергу, семантизують тривалість життя ("lifetime"). Сема «дозвілля», що уточнює вільний від праці час, входить в семантичну структуру аксіономенів *свобода, час*. Вказівка на проміжок часу, обмежений певними датами, подіями ("period"), є загальною для п'яти аксіономенів: *life, time, grace, space, pride*, а сема "interval" (інтервал) тлумачить мовні одиниці *time, space*.

– *Локальний зв'язок* розкривається через семи, що мають локальні характеристики. Так, семи «маєток, помістя, володіння», «країна» об'єднують лексичні значення аксіономенів *держава і батьківщина*. Спільна для слів *space, civilization* сема "area(s)" (простір, ділянка(и)), так само як "country, state" (країна, держава) для лексичних одиниць *power, sovereignty, democracy* представляє семантичний аспект «локальності», розкриваючи сутність певної місцевості, повноважень, суверенності, демократизму.

– *Інструментальний зв'язок* виявляється через семи позитивного або негативного забарвлення, які вказують на предмет, речовину, явище, що зумовили певний стан речей. Так, метамовне позначення семи «те (ті), що (чим)…» з уточнюючою характеристикою трансформується в архісему (предмет, явище, стан тощо) для формування конкретності і визначеності дефініцій аксіономенів *гордість* («те, чим гордяться»), *життя* («те, що реально існує»), *культура* («те, що створюється для задоволення духовних потреб людини»), *мрія* («те, що створене уявою, фантазією»), *надія* («те, на що можна надіятися, поклатися, що є вірадою, опорою для кого-небудь»), *наука* («те, що повчає, дає життєвий досвід; порада, урок, напучення»), *обов'язок* («те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління»), *пам'ять* («те, що нагадує про кого-, що-небудь»), *честь* («те, що дає право на пошану, повагу, визнання»), *щастя* («те, що викликає відчуття найвищого задоволення життям, дає радість кому-небудь»), *творчість* («те, що створено внаслідок такої діяльності, сукупність створеного кимось»). В англійському досліджуваному матеріалі спостерігається сема "legal document" на позначення юридичного документа, що підтверджує право на здійснення влади (*power*), реалізацію волі (*will*), упровадження конституції (*constitution*).

«Розходження» позначає зв'язок, заснований на протилежності змісту сем і включає такі види.

– *Антонімічний зв'язок*, що передбачає полярність слів на позначення цінностей, наприклад, аксіономени *користь* («матеріальна вигода для кого-небудь») / *щедрість* («властивість / якість за значенням «щедрий»»); *стриманість* або англ. *moderation* / *наполегливість* або англ. *persistence*; *приватність* / *solidarity* (солідарність); *humility* (сором'язливість) / *initiative* (ініціатива, спритність), *informality* (неформальність) / *legality* (легальність; дотримання букви закону).

– *Несумісність* проявляється через так звані інклюзивні негативні семи, які мають відбивальний характер і генетично не залежать від якихось інших сем. Їхня наявність в структурі значення пояснюється самою специфікою об'єкта номінації. Досліджуваний мовний матеріал засвідчив, що в словникових тлумаченнях деяких аксіономенів зустрічаються вказівки на експліцитну (з прийменником *без* або часткою *не*) або імпліцитну негацію. Наприклад, аксіономен *слава* за «інклюзивними негативними семами» «поговор, пересуди», «безчестя, ганьба» (імпліцитна негація) експлікує свідомо неправдиві або викликані необізнаністю з фактами чутки, звістки про кого-, що-небудь; плітки або те, що завдає неслави. Вказані семи виконують диференційні функції, відмежовуючи лексичні значення негативного забарвлення від інших значень тематичного ряду позитивної семантики: «загально-визнане значення», «визнання», «добре ім'я», «героїчні подвиги», «бойовий поклик». Аксіономени *art і diplomacy* об'єднуються семою "cunning" на позначення хитрості, підступництва, лукавства в формі неправдивих слів, що інколи застосовуються як маніпуляції в спілкуванні між людьми. Негативна за ознакою сема "prison sentence" (покарання через позбавлення волі) характеризує аксіономен *life* (життя) як довічне ув'язнення, а *time* (час) – як певний термін перебування під арештом.

– *Протидія* виявляється як дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй. Так, у п'ятій групі аксіономенів із середнім ступенем полісемії сучасної української мови наявні контрастні семи «відмовлення від життєвих благ» і «в науці», які вказують на протидію і об'єднують лексичні значення шестизначного слова *аскетизм*. Дія «відмовлення від життєвих благ» у відлюдництві і, як наслідок, «умертвіння плоті» через надзвичайну стриманість для досягнення моральної досконалості, спрямована проти іншої дії – наукового обґрунтування положень *аскетизму* як релігійно-етичного вчення, і, по суті, перешкоджає їй. Протидія сем спостерігається в семантичній структурі аксіономенів *liberty і freedom*, де контрастують вказівки на фамільярність, безцеремонність ("familiarity") і першочергове право, привілей ("right, privilege").

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, провівши аналіз функціонування сем у межах системи цінностей української та англійської мов відповідно до виділених типів зв'язків «входження», «сходження» і «розходження», відзначимо, що всі представлені їхні підвиди (*гиперо-*

гіпонімічний (родо-видовий) зв'язок, перетин, синонімічний зв'язок, градуальний зв'язок, партитивний зв'язок, фазовий зв'язок, тяжіння, ремінісцентний зв'язок, темпоральний зв'язок, локальний зв'язок, інструментальний зв'язок, антонімічний зв'язок, несумісність) детально охарактеризовані прикладами співвідношень аксіономенів в межах дослі-

джуваного аксіологічного фрагмента лексичної системи двох мов.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у поглибленому вивченні ціннісних парадигм українського, англійського та французького мовних соціумів, досліджуючи багатозначну та моносемічну структуру аксіономенів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полевые структуры в системе языка : сб. науч. труд. / [под ред. З. Д. Поповой]. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1989. – 198 с.
2. Сорока Т. В. Семантика найбільш багатозначних англійських аксіономенів / Т. В. Сорока // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць / відп. ред. М. П. Фабіан. – 2014. – Вип. 12. – С. 189–200.
3. Сорока Т. В. Семантична структура англійських аксіономенів із середнім ступенем полісемії / Т. В. Сорока // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія» : зб. наук. праць / гол. ред. І. В. Ступак. – 2014. – Вип. 11. – Т. 2. – С. 64–67.
4. Сорока Т. В. Семантична характеристика аксіономенних спільностей (на матеріалі сучасної англійської мови) / Т. В. Сорока // Мова і культура. – 2014. – Вип. 17. – Т. II (170). – С. 288–296.
5. Словник української мови : у 11-ти т. / [І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
6. Oxford English Dictionary : in 12 vol. / [chief ed. James Murray]. – London : Oxford University Press, 1963.